

I. RÉSZ

Társadalmi konstrukciók

Amikor tudományos elméleteket, modelleket alkotunk, akkor a leírni kívánt területre vonatkozó tudásokat, tényeket akarjuk egységes keretben összefoglalni. Később még kitérek arra a kérdésre, hogyan is értelmezhetjük állításaink, ítéleteink minőségét, tartalmát, ezért egyelőre csak jelezném, hogy amikor a társadalmi cselekvések szabályszerűségeit akarjuk leírni, akkor tények helyett érdemes *társadalmi tényekről* beszélni. Ez a terminus nem csak azt fejezi ki, hogy a társadalom működésére vonatkozó tényekről van szó, hanem arra is rávilágít, hogy a társadalmi tények abban az értelemben eltérnek a „nem-társadalmi” tényektől (vagy csak egyszerűen: a tényektől), hogy társadalmi konstrukciók, vagyis emberi tételzés eredményei, azaz nem léteznének a cselekvők jelentéstulajdonítása, interpretációja nélkül. Egy fehér csíkokkal felfestett, bitumennel borított földszáv létezése tény, hisz attól függetlenül is létezik, hogy mi, emberek tudunk-e róla, de hogy az a földszáv úttestnek minősül, ahol például gyalogosként nem szabad járni, az már nem pusztán tény, hanem *társadalmi konstrukció*. Csak mi, emberek ruházzuk fel azt a földdarabot ezzel a tulajdonsággal. Ha valaki nem hiszi, próbálja csak meg séta közben elmagyarázni azt a kutyájának, hogy ahol éppen megy, az az úttest, és azon tilos mászkálnia, mert ott csak autók közlekedhetnek, jöjjön fel inkább a gazdája mellé, a járdára (íme, egy másik társadalmi konstrukció, a járda, amin sétálhatnak emberek, kutyák, de az autók nem használhatják). A kutya nem tudja értelmezni azt a különbséget, hogy az a föld, amin ő és gazdája halad, más minőségű, ha egy vonaltól balra (a járdára) vagy jobbra (az úttestre) lép. Még inkább így van ez az úttest két részre osztásával, amikor az úttest (a föld) valamelyik oldalán csak egy irányban szabad közlekedni, míg a másik oldalán csak az ellenkező irányban.

A társadalmiságunk egyik legfontosabb összetevője az, hogy konstrukciókat képzünk és azokhoz igazítjuk a cselekvéseinket. A világ dolgait, a körülöttünk levő tárgyakat, a világban zajló folyamatokat, saját cselekvéseinket jónak vagy rossznak tartjuk, vagyis értékeket tulajdonítunk nekik. A cselekvéseinkre vonatkozóan szabályokat alkotunk, vagyis társadalmi normákat képzünk. A külvilágról való tudásunk, saját belső érzéseink kifejezésére nyelvi szimbólumokat (betűket, szavakat, mondatokat) teremtünk és jelentéseket rendelünk hozzájuk. Az érték, a norma, a nyelv, a szó, a mondat, a jelentés és még rengeteg más jelenség: társadalmi konstrukció. Mi, emberek teremtjük őket, és bármikor bármelyiket megváltoztathatjuk, átértelmezhetjük, eldobhatjuk vagy igazodhatunk hozzájuk.

A társadalmi konstrukciók létezésének, fontosságának elismerése nem azt jelenti, hogy minden önkényes, relatív, szubjektív, és az objektív valóság törvényszerűségeit akár figyelmen kívül is hagyhatjuk.

„A valóság rákényszeríti az emberre a maga törvényét, akadályait, kerülőit.” [CS05, 47].

A járda, az úttest fogalmai „önkényes”, ember által teremtett minőséget jelölnek, tehát konstruáltak, de az a tény, hogy a földön (akár az úttesten, akár a járdán, mi is, a kutyánk is) járni tudunk, az (többek között) a pont megfelelő mértékű

gravitációnak mint „objektív” jelenségnek köszönhető. Sok minden kiadható parancsba másoknak, de csak azokat az utasításokat lehet megvalósítani, amelyek fizikailag lehetségesek. A konstrukcióink létrejötte csak tőlünk, emberektől függ, de a konstrukciók „működése” csak akkor lehetséges, ha azok igazodnak a való világ törvényszerűségeihez.

A társadalmi konstrukciók teremtettsége persze azt sugallja, hogy egyenrangúságot, valamifajta ekvivalenciát tételezhetünk fel a különböző társadalmak, kultúrák ugyanazon problémákra adott konstrukciói, megoldási kísérletei között, és ezáltal értelmetlennek, megalapozatlannak tűnhet a kultúrák összehasonlítása, a kultúrák közti, vagy akár a kultúrákon belüli fejlődés lehetőségének elfogadása. A társadalomtudósok (főleg a kultúranropológusok) egy része a kultúrák egyenrangúságának és összehasonlíthatatlanságának tézisével vallja. Sokan azt is tagadják, hogy lehetne *univerzálék*, azaz minden társadalomban létező, mindenhol elfogadott, érvényesnek tartott konstrukciókat találni. Én ezt nem így gondolom. A konstruáltság nagyon erős meghatározója a társadalmi cselekvéseinknek, és ebből fakadóan nem szabad determinálnak, törvényszerűségeik által meghatározottnak tekintenünk a társadalom működését, de ebből még nem következik, hogy ne lehetne feltételezni mögöttes és mindenhol érvényes – tehát általánosan emberi – szabályszerűségeket. Ebben a könyvben azt szeretném bemutatni, hogy igenis vannak szabályszerűségek a társadalmi cselekvések világában, és igenis felfedezhetünk univerzális szabályokat a társadalmak, kultúrák működésében. Mindez persze csak úgy lehetséges, hogy – a konstrukciók teremtettsége, önkényessége miatt – mindig és mindenhol előfordulhatnak kivételek, amikor a szabályszerűség mégsem érvényesül. De ebből csak annyi következik, hogy a társadalmi cselekvéseket nem magyarázhatjuk mindig érvényes *törvényszerűségekkel*, hanem csak *szabályszerűségeket* állapíthatunk meg, amelyek olykor megengednek kivételeket is. De az értelmezés, a megértés számára sokszor ezek is biztos fogódzókat nyújtanak.

A társadalmi konstrukciók meghatározó szerepének elismerése egy másik fontos elemzési szempontot is megteremt. Ha azt állítjuk, hogy minden fontos emberi dolog konstruált, akkor ez azt is jelenti egyben, hogy a konstrukciók történetiek, tehát nem csak térben, de időben is változhatnak. Ezen felismerés fényében az elemzések során mindig tudatában kell lennünk a társadalmak történetiségének. Ebből persze nem feltétlenül következik, hogy csak a történeti megközelítés létjogosult, de annyit el kell várnunk a tudományos elemzésektől, hogy minden esetben legalábbis készek legyenek arra, hogy történeti szempontokat is érvényesítsenek.

Nemcsak a térben „szétszórt” társadalmak, kultúrák különböznek, de az egyes társadalmak, kultúrák különböző időpontokban vett állapotai is eltérnek egymástól. A társadalmak, kultúrák változnak. Az evolúcionizmus tudományos sikere sokakat arra ösztönzött, hogy a társadalmi változások magyarázatában is evolúciós szemléletű magyarázatokat alkalmazzanak. Ezt a megközelítést – a társadalmi konstrukciók létezése, kiemelt fontossága, emberhez köthető egyedisége miatt – nem tartom elfogadhatónak. Az evolúciós megközelítések determináltsága ellentétben a „konstrukciós társadalomtudományok” megközelítésmódjával. Ebből azonban megint csak nem következik az, hogy ne lehetne bizonyos módszereket

átvenni és alkalmazni, ha máshol sokszor beváltak. A későbbiekben többször is alkalmazni fogok olyan módszereket, amelyek az evolúciós szemléletű elméletek vidékéről származnak. A tanuláson, utánzásán alapuló társadalmi változások evolúciós szemléletű magyarázatát sok esetben elfogadhatónak tartom, de ez nem jelenti a teljes determinizmus elfogadását. A „tanulás mint evolúciós fejlődés” fel fogás a társadalmi jelenségek változásában bármikor megengedi a „visszalépést” (és ezzel – bizonyos fokig és bizonyos értelemben – megkérdőjelezi a társadalmi, kulturális fejlődés fogalmát, lehetőségét).